A társadalom fogalmáról.

Stammler idevágó tanításainak kritikája.

Nincsen kérdés, amelynek a tisztázása olyan nagy fontossággal bírna a társadalomtudományra nézve, mint magának a társadalom fogalmának a megállapítása. Csak ezen fogalom szilárd meghatározása világít reá arra, hogy mi a társadalomtudományok tárgya, csak ez ad irányítást arra nézve, hogy a jelenségek milliói közül melyek tartoznak a sociális vizsgálódás körébe. Minthogy a társadalmi tudományok modern felfogása szerint természettudomány és társadalomtudomány között az *elvi* különbség nem a tudományos vizsgálódás *módszerében* rejlik, a vizsgálódás *tárgyának* ez a maghatározása adja kezünkbe az eszközt e két nagy tudományág területének az elhatárolásához. Mindennek daczára kevés problémája van a társadalomtudománynak, amely olyan csekély figyelemben részesült volna, mint a társadalom fogalmának a megállapítása. Az actuális és gyakorlati kérdések iránt mindig nagyobb az érdeklődés, mint az ilyen elvont elméleti problémával szemben.

A kérdés nagy horderejének kellő felismerését találjuk azonban STAMMLER RUDOLF híres munkájában, a »Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung« (Leipzig, 1896) czímű műben. STAMMLER a társadalom fogalmának a meghatározását minden társadalomtudomány és tárbadalombölcselet kiinduló pontjának, legalapvetőbb kérdésének tekintik Minden más kérdés előtt kell tehát megfelelni arra a kérdésre, hogy mi az, ami a társadalmi jelenségeknek és a társadalmi tudománynak különös *»társadalmi«* jellegét

megadja, hogy mi az, amit úgy nevezünk, hogy *»társadalmi élet« ?* [1])

A felelet a felvetett kérdésre röviden úgy hangzik, hogy a társadalmi lét specificuma a *»külső szabályozás«*.Társadalmi élet alatt ugyanis STAMMLER, amint azt számtalan helyén hangsúlyozza, az *embereknek külső szabályok alatt álló összemüködését* érti, amely mellesleg megjegyezve, szűk ségletkielégítésre irányul.[2]) Ami pedig ezen meghatározásban fontos, ami a társadalom fogalmi kritériumát képezi, az a *külső szabályozás.* Külső szabályozás nélkül nem képzelhető szerinte sociális élet, a· társadalmi létet,· a társadalmi létet egyenesen a külső szabályozás állapítja meg.[3]) A külső szabályozás a társadalmi életnek olyan elengedhetetlenül szükséges logikai előfeltétele, hogy a *»socialis«* szó STAMMLER szerint tökéletesen egyjelentésű azzal, hogy *»külső szabályok alatt álló.«* [4])

Külső szabályok alatt pedig a *nem erkölcsi* szabályokat kell értenünk. Az erkölcsi szabályok ugyanis STAMMLER szerint *belső* szabályok, mivel az emberek belső érzelmein alapulnak s nem áll mögöttük más tekintély, mint követőiknek belső meggyőződése igaz voltukról. Ezzel szemben a *külső* szabályok azok, melyek pusztán külső legalitást igényelnek, vagyis amelyek megelégesznek azzal, ha az alávetett egyszerűen követi őket, de azzal már nem törődnek, hogy ezt milyen indokokból teszi. A külső szabályok eképpen az egyes emberek belső lelki rugóitól teljesen elonatnak.[5]) Ilyen

*) »Wirtschaft und Recht« stb. 220. 1. — Nyomatékosan hangsúlyozza STAMMLER azt is, hogy éppen a társadalom fogalma kellő meghatározásának a hiányában a társadalmi tudományok körébe vonnak olyan kérdéseket is, melyek a *sociális* tudás színezetével egyáltalában nem bírnak, így például a társadalmi gazdaságtan jelenlegi művelői egész sorát tárgyalják az olyan kérdéseknek, amelyek tulajdonképpen *természettudományi* vagy *technikai* jelentőséggel birnak. (Pl. a mezőgazdaság mívelési, üzemi rendszerei, hármasforgású váltógazdaság, vetésforgó stb.).

[2]) W. u. R. 90. 1.; 93. L; 98. L; 108. 1. stb. — Itt óhajtanám megjegyezni, hogy STAMMLER *»Wirtschaft und Recht«* stb. című művét ezentúl a rövidség okáért *W. u. R.,* a *»Die Lehre von dem richtigenRechte* címüt pedig *R. R.* betűkkel fogjuk jelezni.

[3]) W. u. R. 106. L, 111. 1.

[4]) W. u. R. 119. 1.

[5]) W. u. R. 91. 1.; u. o. 105—106. 1.; u. o. 134 — 135. 1. Ugyanezt fejtegeti R. R. című művében 57—58. 1.

külső szabályok pedig szerinte a *jogi* és a *conventionalis* szabályok.[1])

Társadalmi élet ilyen külső szabályok nélkül éppen azért elképzelhetetlen STAMMLER szerint, mivel ahhoz, hogy az emberek socialis életet élhessenek, cselekvésük *számára* olyan indító okokra van szükség, amelyek az egyesekben, mint *egyesekben,* rejlő motívumoktól teljesen függetlenek és sokkal inkább *kívülről* lépnek az egyes emberrel szembe.[2]) Ilyen indító okokat most már éppen a külső szabályozás szolgáltat az emberek számára, amely, amint láttuk, abstrahál az egyes embereknek belső lelki rugóitól. De nem szolgáltat ilyen motívumokat STAMMLER szerint az *erkölcsi szabályozás amely* éppen ezért nem is alkalmas szerinte társadalmi élet constituálására. Szerinte az emberek pusztán erkölcsi szabályok mellett egymással szemben teljesen elszigetelve maradnának, mivel az erkölcsi szabály csakis kötelességeket ró az egyesre, de nem ad neki a másik emberrel szemben viszont jogokat is.[3]) És nem szolgáltatnak ilyen motívumokat STAMMLER szerint a társadalmi életre az ember *természeti ösztönei* sem, pusztán természeti ösztöneik alapján tehát szintén nem alkothatnának az emberek társadalmat, mivel ezek sem emelik ki az egyes embert elszigeteltségéből.[4])

Ha STAMMLER ezen fejtegetéseinél figyelembe vesszük azt, hogy szerinte a külső szabály és a külső szabályozás legfontosabb fajaja *jog,* fogalmához nem tartozik hozzá, hogy a szabály tényleg érvényesüljön, mert a jog szerinte akkor is jog, ha nem érvényesül,[5]) úgy mindenekelőtt azt a megjegyzést kell okoskodásához -hozzáfűznünk, hogy az a jog, — ha ugyan jognak lehet az ilyen szabályt nevezni, — amely nem érvényesül, nem lesz képes arra, hogy társadalmi életet hozzon létre. Ennek érvényesülésének feltétlenül szükséges, hogy az emberek tényleg kövessék is. Egy csomó olyan

[1]) Külső szabályoknak veszi ezenkívül STAMMLER még az *önkényes parancsoltat* is. Ezeknek azonban szerinte kisebb a jelentőségük. Hogy a szabályoknak ez az osztályozása mennyiben tekinthető szerencsésnek és mennyiben nem, arra természetesen e helyen nem lehet kitérnünk.

[2]) W. u. R. 91. 1.; u. o. 111. 1.

[3]) W. u. R. 107. 1.

[4]) W. u. R. 111. 1.

*) W. u R. 1,'30 -l 32. 1.

szabálynak, amely éppen csak hogy megvan, de amelyről az emberek tudomást sem vesznek, a társadalmi életre semmi jelentősége sincs.

De hogyha a társadalmi élet constituálásához ilyen formán a jogi szabályozás *érvényesülése* szükséges; ha a jog is csak úgy alapíthatja meg a socialis létet, ha érvényesül, akkor miért ne hozhatna az *erkölcsi* szabályozás is társadalmat létre? Hiszen a kérdés itt is az, hogy tényleg követik-e a szabályt, hogy az érvényesül-e? Ha igen, vagyis ha mindenki megteszi azt, amit a többi emberrel szemben erkölcsi kötelessége megtenni parancsol, úgy a socialis élet létrejövetelének nem lehet akadálya az a körülmény, miszerint az erkölcs az egyes emberre csakis kötelességeket ró, de nem ad neki jogot is a többiekkel szemben arra, hogy ezektől a kötelességteljesítését kikényszeríthesse. STAMMLER helyesen csakis annyit állíthatott volna, hogy a *jelen körülmények* között a társadalmi élet constituálásához és fenntartásához a külső (jogi) szabályozásra okvetlenül szükség van, mert ehhez a *jelen körülmények között* az erkölcsi szabályozásnak elég ereje nincs. Amely állítás azonban nem jelenti azt, hogy az erkölcs a társadalmi élet constituálására *elvileg* alkalmatlan volna. Hasonlóképpen nehezen állhat meg STAMMLER -nak az az állítása is, hogy pusztán természeti ösztöneik alapján nem alkothatnak az emberek társadalmat, mivel ezen ösztönök elszigetelt állapotban hagyják őket egymással szemben. Ezen utóbbi állítás ugyanis azt feltételezné, hogy az embereknek ne legyenek olyan ösztöneik, amelyek külső szabályozás nélkül. is együttműködésre hajtják őket.[1]) STAMMLER itt is legfeljebb csak annyit mondhatott volna, hogy a jelen körülmények között társadalmi együttműködés az emberek társas ösztöneire alapítva nem lehetséges.

A mondottakból következik, hogy STAMMLER-nak azon nézetét, miszerint a társadalom fogalma egyértelmű a *külső szabályok* alatt álló emberi együttműködés fogalmával, el nem

[1]) Ilyen ösztönök létét különben maga STAMMLER sem tagadja. Lehetségesnek tartja ugyanis, hogy a jog első keletkezése mindjárt nyomon követte : *»(den) instinktmassigen Zusanimenschluss* von Urmenschen.« (W. u. R. 305. 1.) De ha a természeti ösztönök létrehozhattak emberi összeműködést, úgy miért volna *elvileg* kizárva, hogy azt fentartani is képesek legyenek.

fogadhatjuk. Igaz, hogy a jelen körülmények között társadalmi élet külső szabályozás (jogi és conventionális szabályok) nélkül fenn nem állhat és tényleg sehol sem áll fenn. De másrészt az is bizonyos, hogy ha a jelen körülmények között nem is lehetséges, azért még sem állíthatjuk, hogy társadalmi élet *külső* (jogi és conventionális) szabályozás nélkül *elvileg* lehetetlen volna. Elképzelhetők az emberi összeműködésnek olyan formái is, amelyből a külső szabályozás hiányzik; és nincsen semmi okunk arra, hogy az emberi összeműködés ezen elképzelhető formáitól a társadalmi élet nevezetét megtagadjuk Világos tehát, hogy a külső szabályozás nem képezheti a társadalmi élet *fogalmi* ismérvét.

A fent ismertetett azon téves felfogásának alapján, amely szerint socialis élet egyértelmű a külső szabályok alatt álló emberi együttműködéssel, a *külső szabályozást* a társadalmi élet *formájának* nevezi el STAMMLER. *»Forma«* alatt érti ugyanis valamely fogalom »állandó és általános elemeinek az egységét«. Hogy külső szabályozás és az ezt repraesentáló jogi rend[2]) a társadalmi élet formája, ez a tétele tehát nem jelent egyebet, mint a társadalmi élet fogalmáról adott fenti meghatározásának más szavakkal való kifejezését, vagyis azt, hogy a külső szabályozás a társadalmi lét általános formális elemét, fogalmi kritériumát képezi.

A társadalmi élet *»anyaga«* pedig szerinte a jog által szabályozott együttműködés, vagyis a társadalmi élet maga. Azon megkülönböztetés szerint ugyanis, amelyet az *»anyag«* és a *»forma«* között felállított: »az anyagról, mint a forma által meghatározott alkatelemekről, egyáltalában fogalmat sem alkothatunk magunknak anélkül, hogy egészen önmagától ismét bele ne hozzuk a meghatározó formát« és ezért, amint mondja, minden olyan kísérletnél, amely valamely tárgy *anyagát* akarja definiálni, szükségképpen egy olyan formulához *kdl jutnunk,* amely tulajdonképpen ismét magát a tárgyat jelenti.[3]) Innét van az *hogy a társadalmi élet »anyaga«*

[1]) R. R. 217. 1. : »Die Form eines Gedankeninhaltes ist die Einheit der bleibenden Elemente im Gegensatze zu den bestimmbaren.

[2]) W. u. R. 135. 1.: ».. . war (werden) bei der Analyse des sozialen Lebens als Form desselben *repräsentativ* zunächst das Recht allein in Betracht ziehen.. .«

[3]) R R. 242-243. 1.

alatt tulajdonképpen ismét magát a *társadalmi életet* érti, mert a társadalmi élet anyagát is, mint minden »anyagot«, nem lehet szerinte a formától, vagyis a külső szabályozástól elvonatkoztatva elképzelni. Ezen felfogása STAMMLER-nek, amely szerint a socialis élet »anyagáról« beszélünk akkor, amidőn ezen »anyag« alatt magát a socialis életet értjük, mindenesetre többé-kevésbbé zavaró.[1])

Hasonlóképpen kifogásolható, hogy a társadalmi életnek fenti értelemben vett *»anyagát«,* vagyis a társadalmi életet magát, egyszerűen *»gazdaságnak«* nevezi STAMMLER. E szerint ugyanis az egész társadalmi élet azonosítva lévén a gazdasággal, nem lehetne benne egyebet látni gazdálkodásnál. És STAMMLER szerint ilyen értelemben a *»socialis«* egyértelmű volna azzal, hogy *»gazdasági«,* amely felfogása azonban nyilvánvalóan helytelen.[2])

Ilyen úton jut el *azután* STAMMLER azon híres tételéhez, amely szerint a *gazdasági élet* és a *jogi rend* (külső szabályozás) olyan viszonyban vannak egymással, mint az *anyag* és a *forma. (Amely* felfogás szerint, az anyag fennebb kifejtett fogalmának az értelmében a gazdaság nem tekinthető egyébnek, mint egy bizonyos jogi rend (külső szabályozás) concret megvalósulásának. A gazdasági élet pedig egyáltalában nem áll másból, mint jogviszonyok alapításából és lebonyolításából. Egy gazdasági jelenség nem egyéb, mint megegyező viszonyok alapításának és lebonyolításának a tömegjelensege.[5])

Eszerint azután egyetlen gazdasági jelenséget sem lehetne egy alapul szolgáló bizonyos jogi rend feltételezése

*) MÜLLER szerint: »der *Stoff* auf den das Recht einwirkt, (ist) das äussere Verhalten bestimmbarer Menschen.« (Dr. iur. Otto MÜLLER: Stammlers Socialphilosophie. Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft. XVIÍ. Bd. Berlin. 1897. 257. 1.) MÜLLER azonban szem elől téveszti azt a körülményt, hogy nem a *»szabályozás«* anyagáról, hanem a *»társadalmi élet«* anyagáról van szó és természetesen az -*»anyag«* és *»forma«* megkülönböztetést egészen más értelemben használja, mint STAMMLER.

[2]) Már MÜLLER kifogásolta, hogy STAMMLER minden emberi együttműködést, amely külső szabályozás alatt áll, gazdaságnak nevez, és kimutatta, hogy ezen felfogás szerint háború, vizsga, istentisztelet, keresztelő, esküvő, úrvacsora stb, mind a gazdálkodás fogalma alá esnék. (MÜLLER i. m. 255. 1.)

[3]) W. u. R. 262. 1.; 263.1.; 264.1.

nélkül elképzelni s ennek megfelelőleg a közgazdaságtan tudományában nem volna STAMMLER szerint egyetlen egy olyan fogalom vagy tantétel sem, amely ne csupán egy bizonyos meghatározott jogi rend fennállása mellett lenne érvényes.[1]) A gazdasági jelenségeket ugyanis, mint *a* socialis élet anyagát, önmagukban, teljesen abstrahálva a jogi szabályozástól, a formától, elképzelni sem lehet. A formát ellenben — ez éppen a formának különös sajátossága — az anyagtól teljesen abstraháltnak is lehet tekinteni. Amíg tehát a *közgazdaságtanban,* STAMMLER szerint, minden tantétel csakis egy bizonyos meghatározott jogi rend alapulvétele mellett érvényes, addig a társadalmi élet formáját, a jogot, önállóan is tudományos vizsgálódás tárgyává tehetjük.[2])

STAMMLER mindezen nézeteiben nem láthatunk egyebet, mint a társadalom fogalmáról adott téves meghatározásának következményeit. Minthogy a társadalmi életet ezen definitio szerint fogalmilag a külső (jogi és conventionalism szabályozás constituálja, csak következetes STAMMLER önmagához, ha ennek alapján azt mondja, hogy csakis a külső szabályozás által constituált jelenségeket nevezhetjük társadalmi jelenségeknek. Ha az a két szó, hogy *»socialis«* és *»külső szabályok alatt álló«* fogalmilag teljesen egyjelentésű, úgy csak természetes, hogy *azokat a* jelenségeket, melyek a külső szabályozáshoz semmiféle vonatkozásban nem állanak, nem fogja *»socialis«* jelenségeknek nevezni. A társadalomról adott fogalom meghatározásából következik tehát a társadalmi jelenségeknek az a fogalma, amely szerint *»socialis«* jelenség, vagy, ami ezzel

[1]) W. u. R. 203. 1.; 204. 1.; u. o. 226—227. 1.

[2]) W. u. R. 165—169. 1. — Ezen az alapon tűzi ki STAMMLER a társadalomtudomány hármas feladatát, melyeknek a megvalósítását ι tételes jogtudományra, a közgazdaságtanra és a jogbölcseletre kívánja bízni. L. W. u. R. 585 — 586 1. : »Die Sozialwissenschaft hat in dreifacher Richtung seine Aufgabe : 1. Die wissenschaftliche Durchsuchung der Form eines sozialen Lebens, vor allem des Rechtes. Diese *technische Rechtswissenschaft* ist an geschichtlichen positiven Stoff . . . gebunden 2. Die Erforschung der concreten Ausführung eines unter bestimmter regelnder Form stehenden Gesellschafts-Icbens. Dieser *sofialokönomischen Untersuchung* fällt die Erörterung der . . . Ausbildung sozialer Phänomene . . . und die Aufhellung der Tendenzen, ihrer weiteren Entwickclung zu. 3. Die Richtung und Bestimmung sozialer Regelung.«

STAMMLLR hibás nyelvhasználata szerint egyjelentésű, *»gazdasági«* jelenség, nem más, mint jogviszonyok alapításának és lebonyolításának tömegjelensége, jogszabályok concret megvalósulása.

Másrészt azonban éppen olyan természetes, hogy ha nem fogadhattuk el STAMMLERnek a társadalomról adott fogalommeghatározását, mert a külső szabályozás, bár a jelen körülmények között *tényleg* minden társadalomban előfordul, mégsem tekinthető *elvileg* a társadalmi élet fogalmához szükségesnek: úgy hasonlóképpen nem tehetjük a társadalmi, illetőleg gazdasági jelenségek fogalmáról s a gazdasági élet és a jogi rend viszonyáról vallott felfogását sem a magunkévá. A társadalmi jelenségeknek nem jogilag szabályozott mivoltuk adja meg specifikusan *»socialis«* jellegüket. Igaz, hogy a társadalmi életben előfordul a jogi rend, de azért vannak ennek a társadalmi életnek a jogi rendtől (külső szabályozástól) teljesen független területei. Azokon a társadalmi jelenségeken kívül, amelyekre nézve a jogi szabályozás constituáló szerepet játszik, vannak a társadalmi életnek tagadhatatlanul olyan tüneményei is, amelyeknek a jogi rendhez (külső szabályozáshoz) semmi vonatkozásuk nincsen. STAMMLER azon álláspontja, hogy ezeket a jelenségeket a socialis tünemények sorából kizárni akarja, és csupán csak jogviszonyok alapítását és lebonyolítását nevezi társadalmi jelenségnek, éppen olyan önkényes, mint a társadalmi életről adott meghatározása. A társadalmi életet nem tekinthetjük úgy, hogy a jogi rend megvalósításában merül ki; a társadalmi, a gazdasági jelenségek nem képezik kivétel nélkül a jogi szabályozásnak a keresztülvitelét; s a társadalmi gazdaságtan sem kizárólag egy bizonyos meghatározott jogi rendtől függő tételek foglalatja, amely körülmény szintén csak azt bizonyítja, hogy »társadalmi« és »külső szabályozás alatt álló« mennyire nem egyjelentésű fogalmak, és hogy a társadalmi létnek mennyire nem a »külső szabályozás« a *fogalmi* kriterionja.

STAMMLER-nek a társadalmi, illetőleg gazdasági jelenségek fogalmáról s a gazdasági élet és a jogi rend viszonyáról vallott felfogása fenti ismertetésének kapcsán lesz helyén az, hogy >az *»elemi«* és a *»másodlagos«* gazdasági jelenségek elméletére, amennyiben ez jelen vonatkozásban bennünket érdekel, rövi-

den kitérjünk. Ezen elmélet szerint — amelyet irodalmunkban NAVRATIL ÁKOS fejtett ki igen részletesen és nyomatékosan[1]) — a gazdasági jelenségek két csoprtra oszthatók: olyanokra, amelyek csak egy bizonyos jogi rend alapulvétele mellett jönnek létre: ezek a *másodlagos* gazdasági jelenségek és olyanokra, »amelyeknek abban az értelemben, hogy a jogi rend constitutiv, megalkotó szerepet játszanék a gazdasági jelenség életrekeltésében, a jogi rendhez semmi közük nincs«,[2]) amelyek tehát akármiféle jogi rend mellett előállanak: ezek az *elemi* gazdasági jelenségek.

Minthogy STAMMLER szerint minden gazdasági jelenség a jogi szabályozás által constituáltatik, úgy látszik, mintha a jogi renddel ilyen vonatkozásban nem levő *elemi* gazdasági jelenségekre való reáutalás elegendő volna STAMMLER álláspontjának a czáfolatára. Ez azonban csak látszólag van így. STAMMLER ugyanis ezen *elemi* jelenségek létét ne m, tagadja, csakhogy mivel a társadalmi életről adott fogalomi meghatározása szerint csupán a külső szabályozás által constituált jelenségek képezik a socialis élet anyagát, azért nem nevezi őket *társadalmi* vagy, ami ezzel nála egyjelentésű, *gazdasági* jelenségeknek. Ezen *»elemi«* jelenségek a STAMMLER -féle felfogás értelmében egyszerűen *»természeti«* jelenségek, a reájuk vonatkozó tételek pedig nem gazdaságtant, hanem *»természeti és technikai törvényüek«* Vizsgálatuk tehát e nézet szerint egyáltalában nem tartozik-a közgazdaságtan mint társadalmi tudománynak a körébe, hanem sokkal inkább a természettudományi kutatás keretébe. A szükségérzetre, amely az elemi gazdasági jelenségek elmélete szerint kat exochen elemi gazdasági jelenség, azt mondja STAMMLER: »Bedürfnisse und Triebe zu deren Befriedigung sind in dem Sinne *natürliche* Tatsachen, dass ihre Betrachtung an und für sich mit *sozialer* Erwägung noch gar nichts zu tun hat.«[3]) A termelő tényezőkre pedig, amelyek szintén ú. n. elemi jelenségek, a következőket írja: »Die Maschinen sind ebensowenig eine ökonomische

[1]) NAVRATIL ÁKOS: »A gazdasági élet elemi jelenségei.« Budapest, 1901. — Ugyané szerző: »A gazdasági élet és a jogt rend. Adalék a másodlagos gazdasági jelenségek elméletéhez.« Budapest, 1905.

[2]) NAVRATIL: »A gazdasági élet és a jogi rend stb.« 31. 1.

[3]) W. u. R. 198. 1.

Kategorie, als der Ochse, der den Pflug zieht; sie sind nur eine Produktivkraft.« »Es ist ganz vag und ungenau zu sagen- dass die Erfindung der Dampfmaschine das moderne Proletariat, und dessen Not geschaffen habe. Nicht die Maschine tat das, sondern die Herübernahme derselben in das Privateigentum der Kapitalisten.«[1]) Ezen az alapon bírálja különösen WAGNER-t és a gazdaságtan lélektani irányát.[2]) Láthatjuk tehát, hogy STAMMLER a társadalmi élet fogalmáról felállított definitiójának alapján már eleve abból indul ki, hogy gazdasági jelenségeknek csakis azok nevezhetők, amelyeket a külső szabályozás constituál. Ha tehát STAMMLER -nek a socialis életről adót; ezen fogalommeghatározását meg nem czáfoljuk, akkor nehezen lesz lehetséges vele szemben kimutatni, miszerint léteznek olyan *»gazdasági«* jelenségek, amelyeket nem a jogi szabályozás constituál, mert hiszen STAMMLER minden ilyen jelenségre azt mondhatná, hogy az ő kiinduló pontjánál fogva az nem is tekinthető *»gazdasági«* jelenségnek. Éppen ezért törekedtünk tehát elsősorban a fenti fogalommeghatározás hibás voltára rámutatni.

Világos lesz az elmondottakból továbbá az is, hogy nem helyes STAMMLER felfogásának az alaphangját abban látni, amiben azt sokan feltalálni vélik, hogy t. i. minden gazdasági jelenségnek a jogi szabályozástól való függőségét ő hangsúlyozta volna a legerősebben, hanem azt inkább a socialis élet mivoltáról vallott felfogásából folyó azon követelésében kellene keresni, hogy minden olyan jelenséget, amely nem függ a jogtól, zárjuk ki a *»socialis«.* vizsgálódás keretéből.

STAMMLER -nak a socialis életre s a jog és a gazdaság egymáshoz való viszonyára vonatkozó felfogásának az ismertetésénél reá kell végül térnünk azon nézetének bonczolására, amely szerint a társadalmi élet formája, *a külső szabályozás,* és másrészt annak anyaga, *a gazdaság* között, nem állhat fenn *okozati* viszony.

Hogy *a jog* (a külső szabályozás) a socialis élet formája, az STAMMLER szerint ugyanis csupán azt jelenti, a jog a socialis lét fogalmára vonatkozólag *a logikai prins,* vagyis

[1] W. u. R. 254—255. 1. — Hasonlóképpen nyilatkozik a munkamegosztásról W. u. R. 248—251. 1.

[2]) \V. u. R. 197—204. 1. — További W. u. R. HW. és u. o. 220. 1.

a társadalmi élet általános eleme, amely ennek *éppen fogalmi* kritériumát adja, de amely nem jelent *okozati* viszonyt, vagyis *időbeli priust.*[1])

Ilyen causalis viszonyt pedig egyáltalában nem is lehet szerinte a *jog* és a *gazdaság* között felvenni azért, mivel jog és gazdaság a valóságban nem képez két különálló tárgyat, amelyek egymásra okozatilag behathatnának, hanem csak ugyanannak a dolognak, a társadalmi életnek képezik a formáját és az anyagát, amelyeknek a szétválasztása egyáltalában nem történhetik meg a valóságban, hanem csakis abstractio által. A jog és a gazdaság mint különálló dolgok nem léteznek, tehát causalis viszonyban sem lehetnek egymással.[2])

STAMMLER ezen okfejtése azonban semmiképpen sem bír meggyőző erővel. Mert hiszen a valóságban minden egységes, minden összefügg, és minden dolog csakis abstractio által emelhető ki a valóság többi részei közül, amelyekhez ezer szállal hozzá van kapcsolva. És a fenti indokolással azután STAMMLER arról sem beszélhetne, hogy a jog okozati hatást gyakorol az egyes emberre, mert hiszen maga is idézi és elfogadja NATORP azon mondását, hogy: »az egyed csupán fictio . . ,«[3]) Továbbá a társadalmi életről felállított meghatározását maga STAMMLER is úgy értelmezi, miszerint az a tétel, hogy a sociális életet a jogi szabályozás constituálja, nem jelent egyebet, mint azt, hogy a társadalmi életet (a gazdasá-

[1]) W. u. R. 112. 1. : »Es kann auch sehr wohl sein, dass die regelnde Ordnung mit dem geregelten Verhalten gleichzeitig auftritt; dass also nicht erst eine soziale Regel schon vorhanden ist, und nun ein Mensch unter diese . . . eintritt, sondern dass eine bestimmte soziale Verbindung zugleich mit der sie constituirenden äussern Regel geschaffen wird, und beides in einem und demselben Augenblicke zur Entstehung gelangt;.« »Die äussere Regelung giebt rücksichtlich des normierten Verhaltens *nicht* das *zeitliche,* sondern das *logische Prius* ab.« (U, o.) — Ezért nem egészen találó FÖLDES-nek az a megjegyzése, amely szerint STAMMLER-nek a társadalom fogalmáról adott definitiója azért nem volna helyes, mivel: »a szabályozás csak *következmény*....« (tehát okozati, vagyis időbeli posterius). — FÖLDES BÉLA : »A társadalomerkölcsi probléma.« 8. 1.

[2]) W- u. R. 1C5. 1.

[3]) W. u. R. 1)0. 1. — Ezt különben már COMTE is megmondotta : *L'homme* propremcnt dit n'est au fond qu'une *abstraction,* il n'y a réel, que l'humanité.« (Philosophie positiv. VI., 590. 1.)

got[1]) a külső szabályozás hozza létre. Ez esetben azonban lehetetlen a jognak a társadalmi életben játszott ezen megalkotó, constitutiv szerepét *nem causalis* értelemben fogni fel. És végül, ha STAMMLER -nak a sociális változásokra vonatkozó »monistikus felfogását', a »társadalmi élet körforgásáról« szóló tanát közelebbről megtekintjük, úgy látni fogjuk, hogy ezen tan keretében STAMMLER maga is önkéntelenül azt hirdet·, hogy a jogi rend a gazdaságot létrehozó tényezők (okok) közt szerepel és viszont. Csakhogy STAMMLER szerint a jogi rend *közvetlenül az egyes emberre* hat meghatározólag. A jogi rend behatása, a »természeti tényezők« hatásával együtt, létrehozza szerinte az emberek bizonyos irányú cselekvését. Minthogy pedig ezen emberi cselekvésekből·, amelyek tehát STAMMLER szerint mindig egy bizonyos jogi rend alapján, ennek a behatása alatt nyilvánulnak és igy jogviszonyok alapításából állanak, jönnek létre ugyancsak szerinte a gazdasági jelenségek, vagyis maga a gazdasági élet, ebből kifolyólag STAMMLER ezen felfogása nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy a jogi rend egyike azon okoknak, amelyek az emberi cselekvések médiumán keresztül, — tehát *közvetve,* — az emberi cselekvések tömegjelenségeiből álló társadalmi gazdálkodást létrehozzák. De, hogy másrészt a gazdaság is visszahat a jogra, ez a megállapítás is — öntudatlanul bár — benne foglaltatik, a sociális élet körforgásáról szóló STAMMLER -féle tanban STAMMLER szerint ugyanis a gazdasági tömegjelenségek között — bár ezek mindig a fennálló jogi rend alapján keletkeznek — ezen fennálló jogi rend megváltoztatására irányuló törekvések is lépnek fel. A fennálló jogi rend megváltoztatására irányuló ezen gazdasági tömegjelenségek azután — természetesen ismét az emberi cselekvések médiumán keresztül, amennyiben a szabályalkotás *közvetlenül* mindig emberi functio eredménye — új jogi rend létrejövetelét idézik elő. Vagyis egyszóval, amíg egyrészt a jogi rend egyike azon okoknak, melyek közvetve a társadalmi gazdálkodást kialakítják, addig másrészt közvetve a gazdasági tömegjelenségek okozzák a jogszabályoknak megváltozását és az új jogi rendnek az előállását.

[1]) R. R. 233. 1.: ». . . durch diese (t. i. die ausseren Regeln) erst *geschaffen* werden . . .«

Nem felesleges fáradtság-e tehát ezek után, máshol keresni, mint STAMMER saját felfogásában, azon nézetének czáfolatát, hogy jog és gazdaság nem állanak egymással causalis összefüggésben.

A társadalom fogalmára vonatkozó fent ismertetett felfogása, amely különben és egyik sarkalatos pontját képezi STAMMLER társadalombölcseletének, természetesen nem maradhatott következmények nélkül STAMMLER értékelméletére, a világhírű *»helyes jogból szóló tanra«*. Ezen arányaiban a modern jogbölcselet mezejéről messze kimagasló fényes conceptiójú tannak az ismertetése azonban kívül fekszik jelen értekesés szerény keretein. E helyen csupán jelezni akarjuk azt az összefüggést, amelyben STAMMLER helyes jogról szóló tana a társadalmi élet mivoltáról vallott felfogásával áll.

A társadalmi élet mibenlétéről vallott nézetei lényegüket tekintve, amint láttuk, abban csúcsosodnak ki, hogy a sociális élet nem egyéb, mint a külső szabályozás megvalósulása, a külső szabályozás concretizálódása.

Ezen fogalommeghatározás következményét értékelméleti vizsgálódásaira vonatkozólag STAMMLER most már abban a tételben vonja le, hogy a *társadalmi élet* helyessége *és a jog* helyessége tökéletesen egyjelentésűek, mivel a társadalmi élet nem más, mint maga a jogi rend az ő concret megvalósulásában. A társadalmi élet helyessége a jognak a helyességétől függ és viszont a jogi szabályozás helyessége egyúttal a társadalmi élet helyességét jelenti. Nincsen is a társadalmi életben semmi más olyan tárgy, amelynek a helyességéről vagy helytelenségéről beszéli lehetne. A társadalmi élet helyességének a mérésére szolgáló értékmérő, a *»sociális ideál«* nem is egyéb, mint kizárólag a *jog* helyességének a mértéke.[1])

Természetes, hogy a társadalmi életről adott STAMMLER« féle fogalommeghatározásnak nem fogadásával annak a »helyes jogról szóló tanba« átnyúló következményei is halomra dőlnek. A társadalrni élet a külső szabályozástól teljesen független mozzanatokat is tartalmaz, amelyeknek a helyessége

[1]) W. u. R. 188 1.; u. o. 225. l. U. o. 309—314. 1.; R. R. 229. 1.; u. o. 614. 1.; u. o. 620. 1.

egyáltalában néni következik a külső szabályozás helyességéből, hanem önálló megítélés alapján döntendő el.[1])

Ilyen messzeható következményekkel jár a társadalom fogalmának a hibás meghatározása. Ezen fogalommeghatározásnál, amint láttuk, STAMMLER egyáltalában nem volt szerencsés. De amennyire ki nem elégítő a kérdésnek STAMMLEK által adott megoldása, éppen olyan érdekesek mindazonáltal fejtegetései és lehetetlen, hogy gondolkodóba ne ejtsen magának a kérdésnek a feltevése: mi tehát a társadalmi lét igazi fogalmi ismérve ; mi az, ami a társadalmi jelenségeknek és a társadalomtudományi vizsgálódásnak specifikusan *»socialis«* jellegét megadja?

[1]) Különben maga STAMMLER is ellentétbe került önmagával, amidőn azt tanítja, hogy: »Amíg meg van annak a lehetősége, hogy a fennálló szabályozás alapján másfajta sociális jelenségekre jussunk (!), addig egyáltalában nem helyeselhető az ezen szabályozás megváltoztatása«. (W. u. R. G 5. 1.) Vagyis amint látjuk, lehetségesnek tartja STAMMLER azt, hogy ^gy meg nem változtatandó, azaz helyes külső szabályozás mellett, helytelen, tehát megváltoztatandó sociális jelenségek jöjjenek létre. De hogyan állíthatja akkor mégis azt, hogy a sociális jelenségeket nem lehet a külső szabályozástól függetlenül, önálló értékelés tárgyává tenni ? Mindez csak annak az illustrálására, hogy milyen ellentmondásokba viszi magát STAMMLER-t is a társadalmi élet fogalmáról vallott felfogása.